

ΤΟ «ΠΑΡΑΔΟΞΟ» ΚΑΙ ΤΟ «ΤΑΙΡΙΑΣΤΟ» ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΣΕΤΑΤΟΣ

Some features or uses of language seem (to their users or to their students) to contravene the rules of the linguistic system or the rules of a system without contradictions. Linguistic oddity (and linguistic fittingness) is of different kinds and manifests itself in all areas (examples and special cases from Common Modern Greek).

1. Εισαγωγικά

Η γλώσσα για τους ντόπιους ομιλητές και στις καθημερινές χρήσεις των προσωπικών και κοινωνικών επαφών αποτελεί κάτι πολύ φυσικό, στο οποίο δέν δίνουμε ιδιαίτερη προσοχή (πρβ. κάποιον που συνήθισε να φορά γυαλιά και δέν τα αισθάνεται πιά), γιατί κολυμπούμε κυριολεκτικά μέσα στα κύματά της (δέν είναι μόνο οι περιπτώσεις γλωσσικής επικοινωνίας στις οποίες συμμετέχουμε, αλλά και η χρήση της γλώσσας γύρω μας, πρβ. ραδιόφωνο, τηλεόραση κλπ.).

Υπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου οι πραγματώσεις της γλώσσας που αντιλαμβανόμαστε δέν είναι τόσο συνηθισμένες, αναμενόμενες και αυτονόητες, όπως στις περιπτώσεις ειδικών γλωσσών (λεξιλογίων, ορολογίας κλπ.), σπάνιων χρήσεων (αρχαϊσμών κλπ.), διαλεκτικών μορφών (προφοράς, τύπων, συντάξεων κλπ.), ιδιολεκτικών σχηματισμών, λανθασμένων τύπων και συντάξεων (με μεγάλη συνήθως απόκλιση, γιατί υπάρχουν και λάθη που δέν γίνονται αντιληπτά, π.χ. ανακολουθίες κλπ.), επιμελημένου ή ιδιαίτερα εκφραστικού και αποτελεσματικού λόγου κλπ., που μας αναγκάζουν, έστω και σύντομα και παροδικά, να τις προσέξουμε και κάποτε να τις κρίνουμε (συνήθως μέσα μας, κρίσεις που μπορούν να χαρακτηρίσουν και τον εκφωνητή τους, όταν εμφανίζονται συχνά στο λόγο του) θετικά ή αρνητικά, προσωρινά ή μόνιμα. Η μεγάλη ποικιλία των γλωσσικών πραγματώσεων (ποικίλες γλωσσικές μορφές, αναμείξεις κλπ.) θέτει κάποια όρια (πρβ. την άμεση αντίληψη γλωσσικών διαφορών σε περιπτώσεις έντονα διαλεκτικών ομιλητών της κοινής νεοελληνικής (ΚΝΕ), ξένων κλπ. με ιδιοματικές διαφορές και ιδιαίτερα με ιδιολεκτικές) αποδεκτότητας (ιδίως για όσους προσέχουν περισσότερο τις πραγματώσεις της γλώσσας, λόγω μορφώσεως, επαγγέλματος κλπ.), έξω από τα οποία ο λόγος αρχίζει να κινεί την προσοχή των ακροατών.

Η εντύπωση που δημιουργείται στον ακροατή ή δέκτη είναι ιδιαίτερα δυνατή σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως είναι στα εκφωνήματα που θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε ως «παράδοξα», «ταιριαστά» κλπ. Πολλές από τις περιπτώσεις αυτές μας

εντυπωσιάζουν δημιουργώντας π.χ. το αίσθημα του παράδοξου (σε συνδυασμό κάποτε και με άλλα, θετικά ή αρνητικά φορτισμένα), όχι απλώς του περίεργου, διαφορετικού, ασυνήθιστου, ιδιόρρυθμου κλπ., αλλά του παράξενου, αλλόκοτου, πρωτάκουστού, πρωτοφανούς κλπ., έτσι ώστε να μένει περισσότερο στη μνήμη μας. Παρόλο που συνοδεύεται συνήθως από το συναίσθημα της έκπληξης, αυτή δεν είναι πάντοτε χαρακτηριστικό του παράδοξου, γιατί υπάρχουν επίπεδα γλώσσας όπως π.χ. ορισμένα λογοτεχνικά είδη (σουρεαλιστική ποίηση, ύφος ορισμένων συγγραφέων, ορισμένα ιδιόλεκτα, πρβ. παραδοξολογίες), όπου είμαστε προετοιμασμένοι για την εμφάνισή του, γνωρίζοντας το είδος του έργου που αρχίζουμε να διαβάζουμε ή το πρόσωπο με το οποίο αρχίσαμε μιά συνομιλία. Η έννοια του παράδοξου ως 'πολύ έξω από τα συνηθισμένα, τα αναμενόμενα και αποδεκτά' (όχι απλώς το 'ασυνήθιστο') οδηγεί στην αναζήτηση της εξήγησης του αισθήματος, των αιτιών και της ποικιλίας του, πρβ. το «παράλογο» (βλ. Hinchliff 1988), τα «παράδοξα» της αρχαιότητας (πρβ. σοφιστές), των μυστικών (πρβ. τη χρήση τους για τη φύση του Θεού: *coincidentia oppositorum*), στον Kirkegaard κλπ. Η κάποτε αρνητική φόρτιση της λέξης και του νοήματος (πρβ. *παράδοξος άνθρωπος, γεμάτος παραξενιές*) δεν είναι πάντοτε απαραίτητη.

2. Οι έννοιες «παράδοξο» και «ταιριαστό» σχετικά με τη γλώσσα

Οι παραπάνω (βλ. 1) χρήσεις του παράδοξου αναφέρονται κυρίως στον εξωγλωσσικό κόσμο κατά τις αντιλήψεις των ανθρώπων, στο ιδιαίτερο βλέμμα ή τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και συνειδητοποιούμε καταστάσεις του κόσμου, που βρίσκει την έκφρασή του με τα μέσα που διαθέτει η γλώσσα. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις παράδοξου που αφορούν τα ίδια τα γλωσσικά μέσα, δηλ. τις μορφές που παίρνει η γλώσσα. Στην πρώτη περίπτωση το κριτήριο είναι η σύγκριση με τη συνηθισμένη αντίληψη του κόσμου (εξωγλωσσική πραγματικότητα), στην δεύτερη η σύγκριση με το σύστημα της συγκεκριμένης γλώσσας ή της γλώσσας γενικά. Η δεύτερη περίπτωση μας ενδιαφέρει εδώ, αν και δεν είναι πάντοτε εύκολο να την διακρίνουμε από την πρώτη.

Αντίστοιχα θα μπορούσαμε να προβληματιστούμε για την έννοια του «ταιριαστού». Στην περίπτωση αυτή μας εντυπωσιάζουν θετικά ορισμένα εκφωνήματα, επειδή αναγνωρίζουμε ή αισθανόμαστε ότι αποτελούν την καταλληλότερη και αποτελεσματικότερη έκφραση ενός εύστοχου, επιτυχούς κλπ. περιεχομένου. Κοινά στοιχεία με τις περιπτώσεις του παράδοξου παρουσιάζει η ευρηματικότητα, η επιτυχημένη και απροσδόκητη (διότι και εδώ είναι ασυνήθιστη) γλωσσική έκφραση (πρβ. ότι ορισμένες από τις πραγματώσεις αυτές έγιναν παροιμιακές φράσεις).

Η γλωσσολογική εξέταση των γλωσσικών πραγματώσεων που μπορούν να χαρακτηριστούν ως παράδοξα ή ταιριαστά εκφωνήματα ανακινεί ένα πλήθος προβλημάτων και διαφορετικών οπτικών γωνιών, επειδή η γλώσσα έχει μια ιδιαίτερη θέση στην κοινωνία και ζωή των ανθρώπων και σχετίζεται με ποικίλες πλευρές τους (λογική, βιολογική, πολιτιστική, του κόσμου κλπ.) Δεν αφορά μόνο τη φύση της γλώσσας (πρβ. καθολικά χαρακτηριστικά), αλλά και την αντιστοιχία της και τις σχέσεις της με τον εξωγλωσσικό κόσμο (ο άνθρωπος και ο κόσμος του, τα δημιουργήματα του ανθρώπου στην κοινωνικοπολιτιστική του ζωή κλπ.).

3. Το παράδοξο στη γλώσσα

Εξετάζοντας κανείς τα συνώνυμα της λέξης «παράδοξο» (βλ. Βοσταντζόγλου 1962), καταγράφει λέξεις όπως *παράδοξος, αλλόκοτος, περίεργος, αξιοπερίεργος, εκκεντρικός, εξωφρενικός, απρόβλεπτος, αλαμπουρνέζικος* κλπ., *ανώμαλος, αντικανονικός, ιδιότυπος, ιδιόρρυθμος, ασυνήθιστος, αντικανονικός*, κλπ., *αφύσικος, τερατώδης* κλπ., *ακατανόητος, δυσεξήγητος* κλπ. Τα επίθετα αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως προσδιορισμοί της γλώσσας και θέτουν το ερώτημα του συγκεκριμένου περιεχομένου κάθε δυνατής χρήσης.

3.1 Τί μπορεί να θεωρηθεί ως παράδοξο στη γλώσσα;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να ακολουθήσει ορισμένες μεθοδολογικές αρχές, όπως

– κριτήρια (βλ. και 5.2): το παράδοξο υποβάλλει την έννοια μιας σύγκρισης με περιπτώσεις που δέν είναι παράδοξες, έτσι ώστε το αντίθετο των αναμενομένων να προκαλεί έκπληξη κλπ.

– εμφάνιση ή απουσία: το παράδοξο μπορεί να υπάρχει σε κάτι που εμφανίζεται στις πραγματώσεις της γλώσσας ή να συνίσταται σε κάτι που απουσιάζει σ' αυτές (πρβ. βαθμό μηδέν)

– πλήθος ομιλητών: το παράδοξο μπορεί να εμφανίζεται μόνο όταν προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε ένα γλωσσικό φαινόμενο (μορφή, προέλευση κλπ.), ενώ σε άλλες περιπτώσεις όλοι οι ομιλητές της γλώσσας το αισθάνονται και το συνειδητοποιούν.

– υποθετικές γλώσσες: διαφορετικές από τις γλώσσες του ανθρώπου (πρβ. καθολικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης ομιλίας), π.χ. σάν αυτές που εμφανίζονται σε έργα επιστημονικής φαντασίας (συνήθως χωρίς επαρκή περιγραφή)

– ηλικία: τα μικρά παιδιά αισθάνονται περισσότερο παράδοξα στη γλώσσα του περιβάλλοντός τους, επειδή δέν κατέχουν τελείως τη γλώσσα (π.χ. στο λεξιλόγιο κλπ.), π.χ. ακούοντας τη φράση *οσάκις έρχεται έχουμε φασαρίες* απορούν ποιός είναι ο *Σάκης* αγνοώντας το λόγο *οσάκις*.

3.2 Είδη παράδοξου

Εξετάζοντας τις καθημερινές χρήσεις του όρου «παράδοξο», αλλά και τις επιστημονικές (λογική, γλωσσολογία κλπ.), μπορούμε να συναντήσουμε το παράδοξο στη γλώσσα ως

– κανόνα: συνήθως κατά τα πρώτα στάδια (πρβ. το «άγνωστο» ώσπου να το συνηθίσουμε μαθαίνοντας) της εκμάθησης ξένων γλωσσών (ή πολύ απομακρυσμένων από την κοινή διαλέκτων), ιδίως εκείνων που το σύστημά τους διαφέρει πολύ από το δικό μας (πρβ. την έκφραση «εξωτικές γλώσσες») και οι οποίες μπορούν να μας κάνουν να δούμε τη μητρική μας γλώσσα με νέα ματιά (να μή θεωρούμε όλα τα χαρακτηριστικά της ως τελείως αυτονόητα, π.χ. το γραμματικό γένος, την ιστορική ορθογραφία)

– παράβαση κανόνων: πρβ. τις εκφράσεις «ανώμαλη κατασκευή», ή «κατ' εξαίρεση», «κατά παράβαση του κανόνα», π.χ. σχετικά με τη συμφωνία των όρων στην αρχαία ελληνική αττική σύνταξη

– ανερμήνευτο: μπορεί να θεωρείται παράδοξο έως ότου ερμηνευθεί ικανοποιητικά, π.χ. *παρήγγειλέ μου έναν καφέ!*, ανετυμολόγητα όπως *άνθρωπος*, πρβ. αντίθετα ασυνάρτητα λόγια, παραλήρημα κλπ., που εξηγούνται από την ψυχολογική κατάσταση του ομιλητή, καινοφανείς, απρόβλεπτες και ιδιόρρυθμες κατασκευές όπως εμφανίζονται σε ορισμένα λογοτεχνικά είδη ή στο προσωπικό ύφος κλπ., παρανοήσεις, π.χ. *άρων άρον* (σταύρωσον αυτόν), *πέρασε ζωή χαρισάμενη, έγινε ανάστα ο Θεός* (πρβ. και λάθη)

– λάθη, παραποιήσεις: *υπάρχουν πολλοί διέξοδοι* (ένδειξη ότι τα λόγια θηλυκά σε -ος δέν συμφωνούν με το αίσθημα της δημοτικής γλώσσας), *η μιά (ομάδα) έχει τον τίτλο της ολυμπιονίκης* (εκφωνητής αγώνα), *τριανταενών χρόνων* (σχολιαστής αγώνα), *της μιάς δυός εβδομάδων* (τηλεόραση), *μπορεί να κάνει κι άλλος σεισμός* (πολίτης στην τηλεόραση), *χρειαζόμαστε έναν επικεφαλής* (υπότιτλος κινηματογραφικού έργου), ... του τέους (αντί τέως, εκφωνήτρια)

– λογικό: γνωστά στη φιλοσοφική σκέψη από την αρχαιότητα (π.χ. τα παράδοξα του Ζήνωνα), όπως *Ποτέ μη λές ποτέ!* (φαύλος κύκλος), *αυτή η πρόταση έχει εφτά λέξεις* (αντιφατικότητα), κάρτα με την εξής πρόταση σε κάθε πλευρά της: *η δήλωση στην άλλη πλευρά αυτής της κάρτας είναι λανθασμένη* (παράδοξο του Jourdain) κλπ. (βλ. για άλλα παραδείγματα Hughes – Brecht 1978), εκφράσεις όπως «το μή κάτι», «οξυγόνιο τετράγωνο» και η συζήτηση σχετικά με το τί παριστάνει, δηλώνει το περιεχόμενό τους (βλ. Twardowski 1971), ορισμοί όπως *η Αθήνα είναι πολυάνθρωπη πόλη και τρισύλλαβη*

– αδύνατο, εξωφρενικό κλπ.: όπως σε λάθη που κάνει ένας ξένος μιλώντας ελληνικά, όταν γνωρίζει υποτυπώδως τη γλώσσα μας, πρβ. όμως και τη γλώσσα ορισμένων γελοιογράφων όπως ο Μπόστ (σατίρα των καθαρευουσιάνικων τύπων και εκφράσεων όπως τις χρησιμοποιούσαν πολλοί ημιμαθείς Έλληνες και της φύσης της λόγιας γλώσσας στις ποικίλες μορφές της).

3.3 Το παράδοξο στη γλώσσα

Ο γλωσσολογικός προβληματισμός δημιουργεί περισσότερα παράδοξα κατά την εξέταση μιας γλώσσας απ' όσα συνειδητοποιεί ο μέσος ομιλητής, θα έλεγε μάλιστα κανείς ότι η στάση να βλέπεις προβλήματα στα φυσικά και αυτονόητα είναι όχι μόνο χρήσιμη αλλά και απαραίτητη γενικά στην επιστήμη. Απο μιά τέτοια αφετηρία συγκεντρώνονται παρακάτω ορισμένα παραδείγματα κατά περιοχές και κατηγορίες της γλώσσας, όπου το παράδοξο μπορεί να εμφανίζει κλίμακα (βλ. για υλικό Τριανταφυλλίδη 1991, Τζάρτζανο 1946, 1953)

1) φωνητική – φωνολογία: ποικιλία τονισμού (π.χ. *θέλεις ή δέ θέλεις; – θέλεις δε θέλεις*, ποντιακά *θα παίρω – κι θά παίρω*) και επιτόνισης (επιτονισμοί μπορούν να δημιουργήσουν παράδοξους φρασεολογισμούς απο κανονικές φράσεις, π.χ. ³*όλα κι όλα!*, ³*ένας Θεός ξέρει που...*, ³*δάσκαλος να σου πετύχει!*).

2) μορφολογία: κλιτά – άκλιτα (ελληνικά, π.χ. 1-2-3-4 αλλά 5 κεξ., και ξένα), φυσικό – γραμματικό γένος, ελλείψεις και κενά σχηματισμών (π.χ. *ζάχαρες – *ζάχαρων, κύρος, χάος* κλπ. χωρίς πληθυντικό, *γεράματα, πεθερικά* χωρίς ενικό κλπ.), ιδιόκλιτα και διπλόκλιτα, ανώμαλα ρήματα κλπ., αποθετικά (αλλά πρβ. ότι δέν διακρίνονται με ιδιαίτερο όρο όσα έχουν μόνο ενεργητική φωνή, π.χ. *τρέχω*), απρόσωπα κλπ., σύνθετα: *δώδεκα* αλλά *δεκατρία, δεκατέσσερα* κλπ., *ένας, πρώτος – τρ. , τρίτος* κλπ., *πονοκέφαλος – κεφαλόπονος, παπατρέχας – αλλαξοκαιριά, παρακεί – παρέκει – πάρακεί*, αύξηση σε προστακτική (π.χ. *επέστρεφε και παίρνε με!*), υποχώρηση του *έκαμα*

μπροστά στο έκανα (το οποίο όμως συμπίπτει με τον παρατατικό)

γραμματική μεταφορά: Blow king to beggar and queen to seem (Cummings, βλ. Fonagy 1970)

3) σύνταξη:

– πλεονασμός αρνήσεων: *δέν μπορεί να μή δεν έρθει, τρείς μέρες αν δε μή σε δώ, ούτε εγώ δέν τον είδα*

– αντίστροφο όταν: *όλοι σώπαιναν όταν έξαφνα ακούστηκε μια κραυγή* (πρβ. και *δέν είχαμε καθίσει στο τραπέζι και νά σου μας έρχεται ο Κώστας*)

– απόλυτες συντάξεις: *πεθαίνοτας ο Καραϊσκάκης, σκούριασαν τα ντουφέκια τους, αυτοί έρχονταν άδεια τα χέρια*

– τις ρώτησε – ρώτησέ τις

– συμφυρμοί: *τίμησόν μοι υιόν ὅς ὠκυμωρότατος ἄλλων ἔπλετο* (αντί ὠκυμωρότατος πάντων ή ὠκυμωρότερος ἄλλων)

– αντωνυμίες και άρθρα: *κάτι παιδιά* (πρβ. *κάποια παιδιά*), *η Μαρία* (οριστικό άρθρο με κύριο όνομα)

– πλεοναστική χρήση συνδέσμων: *σάν κι εσάς, μα και τί να δώ;!*

– *έφυγε για να μή ξαναγυρίσει πιά* (= έφυγε και δέν ξαναγύρισε), *σουτάρει για να αποκρούσει ο...*

– χρόνος (έλξη κλπ.): *είπε στην Ελένη οτι δέν θα τον έβλεπε αύριο* (= δει), *όταν θα σε δώ χέρια και πόδια τρέμω* (= σε βλέπω), *τί θέλατε;* (= θα θέλατε/θέλετε, παρακαλώ), *μόλις έβγαινε έξω θα τρέχανε τα παιδιά από πίσω του* (= τρέχανε)

– σειρά όρων: *μαντάτα και του στέλνει*

– αμετάβατα ρήματα ως μεταβατικά του τύπου να εκπέσουν το ποσό αυτό

– *τέτοια μπόρα δεν έχω ξαναδεί* (αντί του λογικότερου *τώρα* (μόλις) *βλέπω μιά τέτοια μπόρα*, εφόσον δέν υπάρχει επανάληψη, πρβ. *δέν ξαναβλέπω τώρα μιά τέτοια μπόρα* είναι η πρώτη φορά), ενώ *απο τότε δέν την έχω ξαναδεί* (= την είδα τότε αλλά δέν την ξαναείδα πιά), *τότε είδα τέτοια μπόρα και δέν έχω ξαναδεί/ξαναείδα, δέν ξαναείδα πιά/ακόμη το σπίτι, αλλά θα το ξαναδώ* (το παράδοξο εξηγείται αν πάρουμε το ξανά με τη σημασία 'άλλη φορά' και όχι 'εκ νέου, πάλι')

4) σημασιολογία: νοηματικά παράδοξα (σημασιολογικές αντιφάσεις)

– λέξεις με αντίθετες ή αντιφατικές σημασίες: λατ. officio = 'βοηθώ, προσφέρω υπηρεσία' αλλά και 'εναντιούμαι, εμποδίζω', περσ. dar = 'μέσα' και 'έξω': π.χ. yakī az dar dar āmad (κάποιος μπήκε (μέσα) απο την πόρτα) – az ān madras dar amad (βγήκε (έξω) απο το σχολείο) πιθανώς απο το dar = 'πόρτα' (πρβ. Christidis 1990), *τον τράβηξα μιά δυό φορές* – *του τράβηξα μιά* (πιθανώς απο το *μιά τραβηχτή σφαλιάρα/φάπα*)

– *θέλω να φύγω χθές!* (= όσο το δυνατό γρηγορότερα)

– *άν και πήγα νωρίς δέν τον βρήκα* (πώς δικαιολογείται το υποθετικό *άν*, εφόσον είναι γεγονός ότι πήγε; : πιθανώς απο το υπονοούμενο πληρέστερο *αν έτσι συμβαίνει και πήγα...*)

– φανερές αντιφάσεις (bulls ή Irish bulls): *the entrance out, include us out* (τίτλος στο TIME), *τον αυτοκτόνησαν*

– σημασιολογικές αποκλίσεις (απο συνήθειες, φυσικούς νόμους κλπ.), ταυτολογίες κλπ., τις οποίες προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε αναζητώντας το κατάλληλο πλαίσιο επικοινωνίας (περίσταση): *είναι η μογιά νόστιμη; είτε ζεί είτε πέθανε, στο άδειο κιβώτιο υπήρχαν χαρτιά* (πρβ. και *μόνο οι νεκροί είναι ευτυχείς* κλπ., τα παιγνιώδη *μιά νεα γραία, καθισμένη και ισταμένη...*)

5) πραγματολογία (πρβ. Τζάρτζανο 1953, §282): οι πραγματολογικές χρήσεις

γλωσσικών στοιχείων, οι οποίες χρησιμοποιούν το γλωσσικό σύστημα με καινοφανείς εκφραστικούς τρόπους, με ποικίλες φορτίσεις, με εκμετάλλευση όλων των δυνατοτήτων του κλπ., δημιουργούν πολλά αποτελέσματα που μπορούν να θεωρηθούν παράδοξα, αν και πολλά έχουν καθιερωθεί και εξηγούνται εύκολα, όπως

– τον έχεις τίποτε συγγενή; (τίποτε = οποιασδήποτε κατηγορίας), τότε γιατί δεν τρώς; (τότε = αν είναι έτσι τα πράγματα, σ' αυτή την περίπτωση), αυτός πάλι δεν μπορούσε να του το πεί; (πάλι = εξάλλου), τώρα δέ μου είπες πως... (= προ ολίγου).

– αυτή είναι πιά νοικοκυρά (= πιά ικανή νοικοκυρά)

– με δίχως χρήματα (πρβ. με αναπαράδιά, με αψιλία)

– ο Παναγιώτης Φασούλας τί σκέπτεται να κάνει; (σε συνέντευξη με τον παίκτη, = τί σκέφτεσαι να κάνεις (Φασούλα);, πρβ. αξιώματα γλωσσικής επικοινωνίας).

– -Ελάτε να καθίσετε! - Όχι, ευχαριστώ (= ευχαριστώ, δεν θέλω/δεν χρειάζεται)/ -Δεν πειράζει (ευχαριστώ) (= δεν πειράζει αν δεν καθίσω)

– ποικίλες ελλειπτικές εκφορές (στοιχεία της δομής βάθους ή της σημασιολογικής δομής μοιράζονται με λακωνικό τρόπο στα στοιχεία της επιφανειακής δομής, αντίθετα απο τη λογική): πέντε δέκα πενήντα, περιμένω καιρ³ μιά τέτοια ευκαιρία (= πολύ καιρό, πρβ. επιτονισμό), (φοιτήτρια) έχω ακόμη δυό κορμούς (= δυό μαθήματα κορμού), πρβ. ο πέντες (= αυτός με τον αριθμό πέντε)

– εγώ, που λές, φίλε μου (ενώ δεν έχει πεί τίποτε)

– νεολογισμοί: κλειδώνουν τα σχολεία εξωπετώντας καθηγητές και συμμαθητές τους (ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 17-12-1992)

6) λεξιλόγιο, φρασεολογία: η δημιουργία και επικράτηση πολλών στοιχείων φαίνεται παράδοξη, όταν δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί, όπως

– φρασεολογισμοί: κάνω την πάπια, όνομα και μή χωριό, πάει περίπατο!, μιά³ χαρά: (ίσως μιά συνεχής χαρά), δεν μου γεμίζει το μάτι (= έτσι ώστε να μη βλέπω τίποτε άλλο, δεν είναι τόσο σημαντικό ώστε...), βρόμα και δυσωδία (απο παρανόηση), τρία πουλάκια κάθονται.. (πρβ. κάτι τρέχει στα γύφτικα)

– εκφράσεις για μεγάλο αριθμό: σαράντα ώρες σε περιμένω, εξηνταδυό φορές σου τηλεφώνησα

– ποικίλες φρασεολογικές μονάδες: εμείς κι εμείς, του κάκου, φέτος αλλα του χρόνου

7) ρητορική, ύφος

Το παράδοξο αποτελεί σχήμα λόγου και δηλώνει μιά κρίση σε αντίθεση με τον εαυτό της, μιά σκέψη αντίθετη με την κοινή λογική, εμπειρία, ηθική, που περιέχει όμως μιά διαφωτιστική και δηκτική αλήθεια (γενικευμένη και ανωτατοποιημένη αντίθεση, στηριγμένη σε έμφαση), π.χ. η φιλοδοξία είναι το καταφύγιο των αποτυχημένων (O. Wilde), όποιος θέλει να σώσει τη ζωή του θα τη χάσει. Πολλά άλλα σχήματα λόγου μπορούν να θεωρηθούν ότι περιέχουν στοιχεία παράδοξου, π.χ. το ανακόλουθο, η έλξη, η υπαλλαγή, το πρωθύστερο, η ειρωνεία, η αλληγορία κλπ. Η περιοχή του ύφους, ιδιαίτερα στη λογοτεχνία, είναι πλούσια σε παραδείγματα, π.χ. σε είδη και έργα που χαρακτηρίζονται απο παικτική διάθεση (πρβ. τα έργα του Rabelais, το Jabberwocky του Carroll, που αποτελείται σχεδόν όλο απο επινοημένες λέξεις, nonsense poetry με αστείους νεολογισμούς κλπ., έργα όπως το Finnegans Wake του Joyce κλπ., τον ποιητικό διαγωνισμό που πρότεινε ο Charles d'Orléans με θέμα je meurs de soif auprès de la fontaine κλπ.) όπως και

– διαφορούμενη σημασία: η ίδια λέξη με κανονική και περιορισμένη σημασία, π.χ. η τέχνη δεν είναι πάντα τέχνη

– λογοπαίγνια: εκούσια (π.χ. Leiris: «le prix des mots c' est le pire de mes maux, πρβ.

katalepsis) και ακούσια (π.χ. παραδρομές της γλώσσας, π.χ. του Bataille για το «apéritif catégorique» του Kant αντί «impératif catégorique»), πρβ. και παροιμίες, ρητά όπως *μεις οι Βλάχοι όπως λάχει* (φωνητική ομοιότητα με διαφορά σημασιών και αστεία κλπ. αποτελέσματα)

– γλώσσα γελοιογράφων, σατιρικών κλπ., π.χ. Μπόστ, Τακόπουλου

– ιδιολεκτικά χαρακτηριστικά: π.χ. *ήτον ή ήτανα* (= *ήταν*), άκαιρη και υπερβολικά συχνή χρήση ορισμένων εκφράσεων (π.χ. *να πούμε*, πρβ. και ορισμένα παρατσούκλια που προέρχονται από τέτοιες χρήσεις: *Κατανάγκης*, *Σιαπέρας* κλπ.).

4. Το ταιριαστό στη γλώσσα

Οι ομιλητές μιάς γλώσσας δεν μένουν αδιάφοροι απέναντι στις πραγματώσεις της, τις οποίες συχνά αξιολογούν θετικά, πρβ. εκφράσεις όπως *δέν θα μπορούσε να ειπωθεί καλύτερα*, *πολύ πετυχημένη έκφραση*, *πο-λύ σωστά!* κλπ. (πρβ. και *καθαρά και ξάστερα*, *νέτα σκέτα*, *χαρά στο πράμα!*, *si non é vero é ben trovato* κλπ., παροιμιακές φράσεις, π.χ. *οι Έλληνες είναι τρελοί αλλά έχουν θεό φρόνιμο*, *χυδαία γλώσσα δέν υπάρχει, υπάρχουν μόνο χυδαίοι άνθρωποι* κλπ.).

4.1 Τί μπορεί να θεωρηθεί ως ταιριαστό στη γλώσσα;

Η απλή συμφωνία με τους κανόνες (σύστημα) της γλώσσας (φωνητικοί, μορφολογικοί, συντακτικοί κανόνες, επίπεδα γλώσσας, κοινή σε αντίθεση με διαλεκτικά στοιχεία κλπ.), η γλωσσική κανονικότητα και ορθότητα θα ήταν μιά ασθενής εκδοχή του όρου. Περισσότερο θα βλέπαμε το «ταιριαστό» σε συμφωνία με

– ηλικία, ιδιοσυγκρασία, χαρακτήρα του ομιλητή

– αντιστοιχία με εξωγλωσσική πραγματικότητα, που οδηγεί σε θεωρίες σχετικότητας ή μή της γλώσσας

– μεγαλύτερη λογική αποδεκτότητα από άλλες ισοδύναμες εκφράσεις

– κατάλληλη και αρμόδια έκφραση για την περίσταση (πρβ. άρτιες και αποτελεσματικές διατυπώσεις εννοιών, σκέψεων, συναισθηματικών καταστάσεων κλπ., ορθές πραγματολογικές χρήσεις κλπ.)

– εντυπωσιακή (επιγραμματική, ζωντανή, όμορφη κλπ.) έκφραση (διατύπωση) περιεχομένων (συνήθως κάποιας βαρύτητας, σπουδαιότητας, ανθρώπινης πείρας, ιστορικής σημασίας κλπ.), που παραμένει στη μνήμη μας και μπορεί να διαδοθεί και να συντελέσει σε πλουτισμό της γλώσσας (πρβ. παροιμιακές φράσεις: παροιμίες, γνωμικά, ρητά, αποφθέγματα, «σοφία των λαών» κλπ.).

4.2 Μορφές και χαρακτηριστικά του «ταιριαστού» στη γλώσσα

Το ταιριαστό δέν σημαίνει πάντα πρότυπη κανονικότητα της γλώσσας (μπορεί να μὴν είναι κανονικό αλλά να είναι ταιριαστό, πρβ. ελλειπτικές διατυπώσεις κλπ., που διαδόθηκαν και αποτελούν κοινό κτήμα της γλώσσας), μπορεί να εμφανίζει μετρική μορφή, παρήχηση, μιμητική αρμονία κλπ.

5. Ιδιαίτερες περιπτώσεις και προβλήματα

Ορισμένες πλευρές και θέματα πρέπει να μελετηθούν ιδιαίτερα, όπως

1) Μια γλωσσική πραγμάτωση μπορεί να αποτελεί παράδοξο αλλά και ταιριαστό, π.χ. δυσεξήγητες εκφράσεις σε χρησμούς (*ήξεις αφήξεις ου θνήξεις εν πολέμω* κλπ.), παροιμιακές φράσεις (*πιστεύω βοήθει μοι τη απιστία* κλπ.) κλπ. (πρβ. και σχήματα λόγου).

2) Κριτήρια του παράδοξου: για μιά γλώσσα το σύστημά της, για μιά ξένη γλώσσα η σύγκριση των συστημάτων μητρικής και ξένης, για τις γλώσσες γενικά τα καθολικά χαρακτηριστικά (όταν παρουσιάζονται εξαιρέσεις) και η φύση του εξωγλωσσικού κόσμου, ως χαρακτηριστικό του ύφους (προσωπικό, νεολογισμοί κλπ.), ως διαρκής αίσθηση ή ως γλωσσολογικός προβληματισμός σχετικά με τη γλώσσα.

3) Αντίληψη του παράδοξου και ταιριαστού: άμεση διαπίστωση – έμμεση εξακρίβωση (κάποτε με εξεζητημένη θεώρηση), ποικιλία κατα ομιλητές ανάλογα με τη γνώση και κατοχή της γλώσσας, με το γλωσσολογικό ενδιαφέρον κλπ.

4) Στατιστική: σε ποιές περιπτώσεις γλωσσικών χρήσεων, σε ποιά γραμματειακά είδη κλπ. είναι συχνό ή σπάνιο και με ποιά άλλα γλωσσικά χαρακτηριστικά σχετίζεται (πρβ. το ερώτημα πόσο ανώμαλη είναι μιά γλώσσα σε σύγκριση με άλλες, η κοινή σε σύγκριση με διαλέκτους, η νέα σε σύγκριση με την αρχαία).

5) Ελαττωματικές χρήσεις της γλώσσας: ορισμένες περιπτώσεις σφαλμάτων και λαθών (βλ. και 3.2) έχουν ιδιαίτερο ερμηνευτικό ενδιαφέρον, π.χ. γιατί λέγεται συχνά *εκμάθωση* αντί *εκμάθηση* (μεγάλος αριθμός λόγιων παραγώγων σε *-ωση* απο ρήματα σε *-ύνω*), όπως και περιπτώσεις ανακριβολογίας, π.χ. (προς φοιτητή που μοιράζει ένα έντυπο, χωρίς να το πάρει στο χέρι) *το έχω ξαναπάρει* αντί *το έχω πάρει* (αλλά μπορεί να σημαίνει και 'έχω πάρει παρόμοια στο παρελθόν και δέν θέλω να ξαναπάρω').

6) Ερμηνεία: δέν είναι πάντα εύκολη και πρέπει να αναρωτηθούμε αν υπάρχουν εντελώς τυχαίες εμφανίσεις του παράδοξου στη γλώσσα (όπως και για τα λάθη κλπ., θα πρέπει καταρχήν να δεχτούμε ότι πρέπει να υπάρχει κάποια εξήγηση: γλωσσική (φύση της ομιλίας και των πραγματώσεών της, σύστημα συγκεκριμένης γλώσσας, π.χ. η ΚΝΕ με δημοτικά και λόγια στοιχεία κλπ.), ψυχοβιολογική, κοινωνικοπολιτιστική, ατομική ή ομαδική κλπ., όπως επίσης αν εξακολουθούν να παραμένουν παράδοξα όταν ερμηνευτούν).

7) Καθιέρωση: συνθήκες και αιτίες, που επιτρέπουν τη διάδοση (πρβ. μόδα) και επικράτησή τους, είναι παρόμοιες με εκείνες που διέπουν τη δημιουργία νέων γλωσσικών στοιχείων (λεξιλόγιο, φρασεολογία, πραγματολογικές χρήσεις κλπ., πρβ. εξέλιξη γλωσσών), για την κάλυψη νέων εκφραστικών αναγκών, που προκύπτουν απο την κοινωνικοπολιτιστική ζωή αλλά και απο την ατομική και προσωπική ύπαρξη στον φυσικό και πνευματικό κόσμο, π.χ. *με λαμβάνεις*; (ο λόγιος τύπος φαίνεται σήμερα να κυριολεκτείται ως όρος της συνομιλίας με τον ασύρματο), *γδύμνια* (αντί *γύμνια* απο επίδραση του *γδύνω*, πρβ. και λαϊκές ετυμολογίες όπως *διολί* αντί *βιολί* απο επίδραση του *δύο*) κλπ., δηλ. όσες δέν παραβαίνουν το σύστημα της γλώσσας (πρβ. και *άκλιτα*, *τα ταξί* αλλά και *τα ταξιά*, ακόμα και παρανοήσεις μπορούν να ενταχθούν στο σύστημα, ενώ δέν θα συναντήσουμε στην ΚΝΕ, ούτε ως παράδοξο, τη σειρά όρων ουσιαστικό + άρθρο, εκτός στα λήμματα των λεξικών), αλλά μπορεί να επιτρέπουν νέες αναλύσεις σ' αυτό (π.χ. *ο έχων ότα ακούει ακουέτω!* εκφωνείται σάν να ανήκει το *ακούει* στην προστακτική), όσες θεωρούνται φρασεολογικές μονάδες κλπ. Η καθιέρωση μπορεί να αναιρεί το παράδοξο (πρβ. απολιθωμένες μεταφορές).

6. Συμπεράσματα

Το παράδοξο ως ενσυνείδητα επιλεγόμενο χαρακτηριστικό του λόγου είναι γνωστό από την αρχαία ρητορική (σχήμα λόγου που ανήκει στη βασική λειτουργία του *delectare*) και έχουν παρατηρηθεί ποικίλες χρήσεις του ως σήμερα, στην καθημερινή ζωή, στη λογοτεχνία κλπ.

Το παράδοξο σχετικά με τη γλώσσα αναφέρεται στο σύστημα της γλώσσας και στα χαρακτηριστικά του ή σε χρήσεις της γλώσσας που φαίνεται να αντιβαίνουν κάποιους κανόνες του συστήματός της ή στη λογική ενός συστήματος χωρίς αντιφάσεις. Άλλοτε είναι εμφανές στους χρήστες (ομιλητές) της γλώσσας (πρβ. έκπληξη) άλλοτε στους μελετητές της.

Το παράδοξο τέλος εμφανίζεται και σε άλλα σημειωτικά συστήματα (πρβ. τέχνη κλπ.), εφόσον αποτελεί συχνό βίωμα του ανθρώπου καθώς αντιμετωπίζει τον κόσμο και τα φαινόμενά του, συνειδητοποιεί τις ενέργειες και τη σκέψη του και προβληματίζεται. Από την άποψη αυτή και η ίδια η γλώσσα θα μπορούσε να θεωρηθεί ένα παράδοξο (μοναδικό μέσο επαφής προσώπων κλπ.), όπως φαίνεται από την κεντρική θέση που κατέχει στη φύση και σκέψη του ανθρώπου.

Μ. Σετάτος
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βοστταντζόγλου Θ. 1962: *Αντιλεξικόν* (Αθήναι).
- Christidis A. -Ph. 1990: «On the categorial status of particles: The case for 'Holophrasis'». *Lingua* 82.
- Fonagy I. 1970: «*Le transfer grammatical*». Στο *La stylistique* (Klincksieck).
- Hinchliff A. 1962: *Το παράλογο, Η γλώσσα της κριτικής* (Ερμής).
- Hughes P. – G. Brecht: 1978: *Vicious circles and infinity* (Penguin).
- Τζάρτζανος Α. 1946, 1953: *Νεοελληνική σύνταξις (της κοινής δημοτικής)* (Εν Αθήναις).
- Τριανταφυλλίδης Μ. 1991: *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)* (Θεσσαλονίκη).
- Twardowski K. 1971: «*O treści i przedmiocie przedstawień*». Στο *Semiotyka polska 1894-1969* (Warszawa).